

REAKCIE SLOVENSKEJ KULTÚRNEJ OBCE NA SOVIETSKU KAMPAŇ PROTI TZV. FORMALIZMU V UMENÍ MEDZI ROKMI 1936 – 1938

FILIP PAVČÍK

PAVČÍK, Filip. Reactions of the slovak cultural community to the soviet campaign against so called formalism in the arts between the years 1936 and 1938. *Historický časopis*, 2019, 67, 1, pp. 103-125, Bratislava.

The study focuses on the reactions of the Slovak cultural community to the Soviet campaign against so-called formalism in the arts between the years 1936 and 1938. The paper analyses public reactions to the fabricated political trials and the subsequent persecutions and wide-ranging arrests of Soviet artists and intellectuals in the Slovak cultural journals. While the discussions among communist and Ludák intellectuals about Stalin's terror in the thirties have been the subjects of several historical studies, the opinions of Slovak liberal and democratic writers and intellectuals are barely known. Many of these writers shared communist ideas about the liberalization and democratization of the Soviet Union, although this cannot be completely generalized and depends on specific authors. The study wants to emphasize that the illusions and unrealistic ideas remained among them during the whole period of the thirties and also after the Second World War during the last part of the Stalin epoch.

Key words: Campaign against formalism. Soviet Union. André Gide. Slovak artists and intellectuals. Cultural journals.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2019.67.1.5>

Koncom mája 1936 sa v Sovietskom zväze konal pohreb jedného z najslávnejších ruských a sovietskych spisovateľov Maxima Gorkého. Zúčastnili sa na ňom viacerí významní zahraniční hostia, umelci a diplomati, vrátane francúzskeho spisovateľa André Gidea¹. Ten bol práve v tomto období na návšteve v Sovietskom zväze a pár mesiacov po návrate domov opísal svoje dojmy zo stalinistickej diktatúry v útlej knižke s názvom *Retour de l'U.R.S.S (Návrat zo Sovietskeho zväzu)*. Kniha tohto ľavicovo-orientovaného Francúza a jeho kritika vtedajších

1 André Gide (1869 – 1951) – francúzsky prozaik, novinár a dramatik. Nositeľ Nobelovej ceny za literatúru za rok 1947. Na začiatku 30. rokov patril medzi sympatizantov (tzv. súputníkov) komunistického hnutia, avšak po vlastnej návšteve ZSSR v roku 1936 a po začiatku verejných politických monsterprocesov sa s komunistickým hnutím definitívne rozišiel. Bližšie k literárnej a publicistickej činnosti A. Gidea pozri: ČERNÝ, Václav. *André Gide*. Brno: Triáda, 2002, 399 s. ISBN 8086138119.

sovietskych pomerov vzbudila mimoriadny rozruch po celej Európe, najmä však na ľavej strane politického spektra. Niežeby to bola prvá kniha kritizujúca ZSSR, ale napísal ju autor, ktorý len pár mesiacov predtým vyznal svoje sympatie a obdiv k „*prvej krajine robotníkov a roľníkov*“ a v prejave na Gorkého pohrebe dokonca spojil osud svetovej kultúry s osudom Sovietskeho zväzu.²

Táto Gideova kniha bola bleskovo preložená do češtiny Bohumilom Mathe- siom,³ a tak sa s ňou na prelome rokov 1936/1937 mohol zoznámiť aj český a slovenský čitateľ. Už na začiatku februára 1937 informovali sociálno-demo- kratické *Robotnícke noviny*, že vyšlo práve siedme vydanie tejto knižky a celko- vý náklad dosiahol úctyhodných 10 000 kusov.⁴ Spolu s práve prebiehajúcimi monsterprocesmi v Sovietskom zväze (s bývalými poprednými boľševickými predstaviteľmi)⁵ podnietila táto kniha mimoriadne rušnú diskusiu na stránkach českej, resp. českojazyčnej tlače, ako na to poukázal v knihe *Česká levice proti Moskvě (1936 – 1938)* historik Ivan Pfaff.⁶

V predkladanej štúdií sa budem venovať reakciám slovenskej kultúrnej obce na dianie v Sovietskom zväze medzi rokmi 1936 – 1938. V tomto krátkom obdo- bí prebiehala ako súčasť sovietskeho Veľkého teroru⁷ aj masívna kampaň proti

-
- 2 André Gide v prejave na Gorkého pohrebe doslovne povedal: „*Na tomto Červenom námestí, ktoré videlo už toľko slávnych aj tragických udalostí, pred mauzóleom Leninovým, na ktoré uprene hľadí toľko pohľadov, slávne prehlasujem menom spisovateľov zhromaždených v Lon- dýne [na medzinárodnej konferencii na obranu kultúry – F. P.] i menom svojím: starostlivosť a povinnosť kultúru brániť, ochraňovať a znovu vzdelávať pripadla veľkým medzinárodným silám revolučným. Osud kultúry je v našich dušiach spojený s osudom Sovietskeho zväzu. Budeme ju brániť.*“ Celý text prejavu pozri: GIDE, André. Reč pronesená na Rudém námestí v Moskvě při pohřbu Maxima Gorkého (20. června 1936). In GIDE, André. *Návrat ze Sovětského svazu*. Praha: Družstevní práce, 1936, s. 51.
 - 3 Bohumil Mathesius (1888 – 1952) – český prekladateľ, básnik a literárny kritik. Spoluzakla- dateľ legendárneho českého časopisu *Literární noviny*, ktorého bol v rokoch 1934-36 šéfredaktorom. Po druhej svetovej vojne pôsobil ako profesor na Karlovej univerzite v Prahe, kde vyučoval ruskú a sovietsku literatúru.
 - 4 Jdv. 10 000 exem. Gidovho „Návrat z SSSR“. In *Robotnícke noviny*, 2. 2. 1937, s. 4.
 - 5 V auguste 1936 sa konal prvý verejný monsterproces so šiestnástimi obžalovanými (proti G. Zinovjevovi, L. Kamenevovi a spol.) v ktorom boli všetci obžalovaní odsúdení na trest smrti. Koncom januára 1937 padlo trinásť rozsudkov smrti (v procese proti K. Radkovi, G. Pjatakovovi a spol.) a nakoniec v poslednom procese, ktorý skončil 13. marca 1938 bolo odsúdených k smrti osemnásť obžalovaných vrátane N. Bucharina, A. Rykova a mnohých ďalších bývalých popredných lídrov Všet'vázovej komunistickej strany – boľševikov. Blížšie pozri: PFAFF, Ivan. *Česká levice proti Moskvě (1936 – 1938)*. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 5. ISBN 8020603719.
 - 6 PFAFF, ref. 5, s. 31-42 a n.
 - 7 Vôbec prvý kto použil termín Veľký teror (*the Great Terror*) bol britský historik Robert Conquest a označil ním nielen tri veľké politické monsterprocesy s poprednými boľševickými revolucionármi, ale taktiež aj následnú a na procesy nadväzujúcu masovú perzekúciu, zatý- kanie a vraždenie obyvateľstva, vrátane cenzúry diel moderných a avantgardných umelcov.

tzv. formalizmu v umení, ktorá bola namierená proti avantgardným a modernistickým umelcom s cieľom ovládnuť kultúrny a spoločenský život v Sovietskom zväze. Verejné reakcie na vykonštruované politické procesy, zakazovanie, príp. cenzurovanie modernistických umeleckých diel a následnú perzekúciu umeleckých tvorcov budem sledovať na stránkach slovenských (resp. slovenskojazyčných) umeleckých periodík a v kultúrnych rubrikách denníkov politických strán. Pritom ma ale primárne nebudú zaujímať postoje a reakcie komunistických a ľudáckych autorov, ktoré sú viac-menej známe a boli predmetom viacerých analýz.⁸ Pomerne málo známe a o to zaujímavejšie sú ohlasy politicky nevyhranených umelcov a publicistov, ktorí nezaujímalí a priori negatívne alebo len výhradne pozitívne stanoviská k boľševickému režimu na základe svojej straníckej/konfesionálnej alebo inej príslušnosti. Viacerí z nich totiž perzekúcie sovietskych tvorcov minimálne vo verejne dostupných vyjadreniach v tlači vedome relativizovali alebo sa k perzekúciám a cenzúre diel aj svojich priateľov vôbec nevyjadrovali. Mnohí autori si pri komentovaní diania v Sovietskom zväze všimli skôr iné „pozitívne“ zjavy sovietskeho života, akým bolo napr. prijatie novej ústavy v decembri 1936 interpretovanej ako jeden z viditeľných dôkazov o demokratizácii a liberalizácii spoločenského života v ZSSR.⁹

Ohlasy slovenských intelektuálov, umelcov a predstaviteľov politických strán na monsterprocesy i perzekúciu sovietskych tvorcov samozrejme nie sú v slovenskej historiografii neznáme. Jednu z najpodrobnejších a najoriginálnejších prác na danú tému napísala historička Dagmar Čierna-Lantayová v monografii *Pohlady na východ (Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934 – 1944)*. Pre-

K tomu pozri: CONQUEST, Robert. *Velký teror. Nové zhodnocení*. Praha: Academia, 2002, s. 16-44. ISBN 9788020020789. Rovnako ruský historik Oleg Chlevňuk pod termínom Veľký teror chápe štátom organizovanú masovú perzekúciu, zatýkanie a popravy sovietskeho obyvateľstva, ako aj masovú čistku v rámci Všetvážovej komunistickej strany – boľševikov VKS (b). CHLEVNYUK, Oleg. The Objectives of the Great Terror, 1937–1938. In HOFFMANN, David L. (ed.). *Stalinism. The Essential Readings*. Oxford; Malden: Blackwell Publishers Ltd., 2003, s. 83. ISBN 063122890.

- 8 Ak sa aj v štúdiu na niekoľkých miestach venujem autorom z prostredia davistov alebo ľudákov, robím tak iba v tom prípade, ak ich postoje a názory neboli doteraz v historiografii predmetom odbornej analýzy. K recepcii názorov ľudáckych a komunistických (resp. davisťických) publicistov pozri napr.: ZEMKO, Milan. Slovenskí vzdelanci v spore o Sovietske Rusko tridsiatych rokov. In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana a kol. *Mýtus – stereotyp – obraz. Rusko v slovenských dejinách a kultúre*. Bratislava: Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy, 2011, s. 56-67; DRUG, Štefan. *DAV a davisťi*. Bratislava: Tatran, 1965, s. 118-121; JAKSICSOVÁ, Vlasta. Komunistickej intelektuál – víťaz i porazený hodnotového sporu v „medzičase“ pred komunistickou diktatúrou. In *Historický časopis*, 2014, roč. 63, č. 1, s. 75-77. ISSN 0018-2575.
- 9 Takto interpretoval novú sovietsku ústavu agrárniky *Slovenský denník*. K tomu pozri: Nová ruská ústava upevňuje svetovú demokraciu. In *Slovenský denník*, 19. 6. 1936, s. 1.

svedčivo v nej zobrazila ilúzie a nereálne predstavy, aké mala slovenská (najmä) ľavicová inteligencia i predstavitelia vládnych politických strán pri posudzovaní pomerov panujúcich v ZSSR, najmä od polovice 30. rokov: po vstupe Sovietskeho zväzu do Spoločnosti národov, po skončení s politikou šírenia revolúcie či po podpísaní československo-sovietskej spojeneckej zmluvy v máji 1935. Hoci autorka v závere konštatovala, že ilúzie o demokratizácii Sovietskeho zväzu po Veľkom terore v rokoch 1936 – 1938 postupne opadli, v ďalšom texte ukážem, že tomu tak celkom nebolo.¹⁰ Predstavy o uvoľňovaní a liberalizácii pomerov v ZSSR totiž pretrvávali aj počas „teroru“ (dokonca boli interpretované ako súčasť demokratizácie), hoci to nie je možné úplne zovšeobecniť a záviselo to od konkrétnych autorov, resp. od ich schopnosti zorientovať sa v sovietskych pomeroch.

Kampaň proti tzv. formalizmu¹¹ v umení – súčasť sovietskeho Veľkého teroru

Kritické hlasy a verbálne útoky v tlači voči moderným a avantgardným umelcom a ich dielam sa v Sovietskom zväze objavovali po celé medzivojnové obdobie. Už v roku 1925 vzniklo Ruské združenie proletárskych spisovateľov (RAPP),¹²

-
- 10 ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Pohlady na východ (Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934 – 1944)*. Bratislava: VEDA, 2002, s. 69. ISBN 802240716.
- 11 Pojem formalizmus má svoj názov odvodený od ruskej formálnej školy, ktorá vznikla na začiatku 20. storočia. Ide o literárno-vedný smer, ktorý mal v ruskom prostredí prispieť k zvedčeniu literárnej kritiky a literárnej vedy, v tom čase poznačenej pozitivizmom a metodologickým eklektizmom. Pri vedeckej analýze literárneho diela formalizmus využíval lingvistické metódy a zdôrazňoval najmä estetickú funkciu literatúry a zákonitosti textovej štruktúry diela. Ruskí formalisti pôsobili najmä v dvoch organizačných spolkoch: Moskovskom lingvistickom krúžku a v petrohradskom Spolku pre skúmanie básnického jazyka (známym aj pod skratkou OPOJAZ). Medzi najvýznamnejších predstaviteľov patrili: Roman Jakobson a Piotr Bogatyrov (ktorí po emigrácii pôsobili aj v Československu), Viktor Šklovskij a ďalší. V čase vykonštruovaných stalinistických procesov a ideologických kampaní boli ruskí formalisti označení za propagátorov samoučelného „čistého umenia“ a „buržoázneho idealizmu“. Pojem formalizmus tak od 30. rokov nadobudol dehonešujúci vulgárny výraz a jeho predstavitelia (i nimi ovplyvnení autori) boli terčom perzekúcie a útokov zo strany politickej moci. Myšlienky ruských formalistov rozvíjal v Československu Pražský lingvistický krúžok a bratislavský Spolok pre vedeckú syntézu. Viac k tomu pozri: PAŠTEKOVÁ, Soňa. *Ruský formalizmus*. Dostupné na internete: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/autor/7/rusky-formalizmus> [cit. 2018-08-30].
- 12 Rossijskaja asociacija proletarskich pisatelej (RAPP) – bola vplyvná spisovateľská organizácia, ktorá v Sovietskom zväze pôsobila v rokoch 1925 – 1932. Tvorili ju najmä komunistickou stranou podporovaní radikáli v literárnej obci a medzi jej najznámejších predstaviteľov patrili napríklad: Leopold L. Averbach (1903 – 1937), Vladimir M. Kirschon (1902 – 1938) či z československého prostredia známy Alexander A. Fadejev (1901 – 1956). Viac k združeniu RAPP pozri: CLARK, Katherina. *Sovetský román. Dějiny jako rituál*. Praha: Academia, 2015,

ktoré žiadalo radikálne čistky a cenzúru v kultúrnej sfére. Jeho predstavitelia článkami v tlači napádali ostatných, najmä modernistických spisovateľov nezapadajúcich do ich definície „proletárskeho umenia“, ktoré sami považovali za jediné prípustné. Práve pod záštitou RAPP-u sa v roku 1930 konala v Charkove medzinárodná konferencia „revolučných spisovateľov“, na ktorej bol socialistický realizmus (ako nástupca „proletárskeho umenia“) vyhlásený za jedinú záväznú smernicu umeleckej tvorby: všetky ostatné, najmä moderné umelecké smery, boli označené za „sektárske“ a vyhlásené za „trockistickú úchylku“. Takéto radikálne postoje a názory boli však napokon vedením komunistickej strany odmietnuté a združenie RAPP bolo v roku 1932 rozpustené.¹³ Na jeseň 1934 sa potom v Moskve konal prvý zjazd Zväzu sovietskych spisovateľov, ktorý potvrdil socialistický realizmus ako dominantný smer pre komunistických umelcov, no k modernému umeniu sa postavil zhovievavejšie ako predošlá konferencia v Charkove.¹⁴ Až o dva roky neskôr, v súvislosti s prebiehajúcim Veľkým teromrom, začalo byť moderné umenie likvidované celoštátne a moderná umelecká tvorba bola spájaná s „protištátnymi“ aktivitami nepriateľov režimu – „trockistami“ či „pravcovými oportunistami“.

Samotná „protiformalistická“ kampaň, v zmysle otvorenej kultúrnej vojny, začala už koncom januára 1936 dvoma anonymnými článkami na stránkach moskovskej *Pravdy*. Tie verbálne odsúdili Šostakovičovu¹⁵ operu *Lady Macbeth Mcenského újezdu* a balet *Jasný potok* a obvinili sovietskeho skladateľa z komponovania „chaosu“ miesto prirodzenej ľudskej hudby. Táto opera i balet boli okamžite stiahnuté z repertoáru v celom Sovietskom zväze a vyššie spomenuté články poskytli zámienku aj na výpady voči avantgardnému divadelnému režisérovi Vsevolodovi Mejercholdovi.¹⁶ Jeho divadlo bolo potom definitívne zrušené začiatkom roku 1938.¹⁷ Avšak kultúrna čistka sa netýkala iba dramatického

s. 56-59. ISBN 9788020024039.

13 CLARK, ref. 12, s. 57.

14 DRÁPALA, Milan. Iluze jako osud. K vývoji politických postojů Vítězslava Nezvala. In *Soudobé dějiny*, 1996, roč. 3, č. 2-3, s. 188-189. ISSN 2336-3142.

15 Dmitrij Dmitrijevič Šostakovič (1906 – 1975) – ruský a sovietsky hudobný skladateľ, jeden z najvýznamnejších predstaviteľov svetovej hudobnej moderny v 20. storočí. Jeho diela boli v Sovietskom zväze častým terčom cenzúry i vulgárnych útokov od stranických ideológov.

16 Vsevolod Emilievič Mejerchold (1874 – 1939) – ruský avantgardný divadelný režisér a popredný predstaviteľ štylizovaného divadla. Po boľševickom prevrate v roku 1917 vstúpil do Všeľvázovej komunistickej strany (boľševikov), no stalinistickým čistkám v strane sa nevyhol. V júni 1939 bol zatknutý a 2. februára 1940 zastrelený. Jeho manželka a herečka Zinaida Reichová bola zavraždená už o rok skôr, krátko po jeho zatknutí. Bližšie pozri: CONQUEST, ref. 7, s. 458.

17 CLARK, Katherina. *Moskva, Čtvrtý Rím. Stalinizmus, kosmopolitizmus a vývoj sovětské kultury 1931–1941*. Praha: Academia, 2016, s. 304-305. ISBN 9788020025890.

umenia. Ešte v roku 1936 bolo z moskovskej Treťjakovskej galérie¹⁸ stiahnutých množstvo modernistických výtvarných diel, no „teror“ zrejme najviac postihol sovietskych spisovateľov. Podľa historika Roberta Conquesta si v rokoch 1936 – 1938 vyžiadal vyše 500 obetí.¹⁹

Celoštátne riadenú akciu proti formalizmu v umení mal na starosti špeciálny úrad – Všeľvzťahový komitét pre záležitosti umenia, vytvorený vo februári 1936 práve pre potreby čistky v sovietskom umeleckom živote. Dané udalosti v Sovietskom zväze mali mimoriadnu rezonanciu aj na stránkach českých kultúrnych časopisov a vyvolali značne konfliktnú polemiku medzi zástancami (spravidla komunistickými ideológmi) a odporcami čistiek. Podľa českých historikov Ivana Pfaffa, Alexeja Kusáka a Milana Drápalu to vyústilo až do krízy českej ľavicovej kultúry, z ktorej sa do vypuknutia druhej svetovej vojny celkom nespamätala.²⁰

Na druhej strane je zaujímavé, že slovenské kultúrne periodiká sovietsku „protiformalistickú“ kampaň takmer vôbec nereflektovali (a to isté platilo aj pri nacistickej kampani vedenej proti „zvrhlému umeniu“ či „kultúrnemu boľševizmu“). Kým na českej strane vyšli minimálne tri samostatné knižky reflektujúce a analyzujúce udalosti v ZSSR,²¹ jedna divadelná hra zosmiešňujúca postavenie umelca v súdobej sovietskej diktatúre²² a jeden satirický román,²³ tak na Slovensku (až na brožúru *Odpoveď A. Gideovi* od komunistu a davistu Eugena Löbla) nevyšlo o horúcich udalostiach v sovietskej kultúre či politike takmer nič, okrem zopár článkov roztrúsených po rôznych periodikách. Dôvody, pre ktoré tomu tak bolo, budú predmetom nasledujúcich riadkov.

-
- 18 Treťjakovská štátna galéria v Moskve je jedna z najvýznamnejších galérií ruského výtvarného umenia. Už v roku 1856 ju založil mecenáš a zberateľ umeleckých diel Pavol Michailovič Treťjakov (1832 – 1898), ktorý bol zároveň aj jej prvým riaditeľom.
 - 19 Neuveriteľne početnú masovú perzekúciu medzi sovietskymi spisovateľmi dobre ilustruje skutočnosť, že pokým prvého zjazdu Zväzu sovietskych spisovateľov sa v roku 1934 zúčastnilo sedemsto literátov, tak druhého zjazdu, ktorý sa konal o dvadsať rokov neskôr, sa dožilo iba päťdesiat z nich. K tomu pozri: CONQUEST, ref. 4, s. 445. K „protiformalistickej“ kampani a k čistkám v sovietskom umeleckom živote tiež: PFAFF, ref. 5, s. 87-89; CLARK, ref. 17, s. 303-308.
 - 20 PFAFF, ref. 5, s. 87-89; KUSÁK, Alexej. *Kultura a politika v Československu v letech 1945 – 1968*. Praha: Torst, 1996, s. 121-122. ISBN 8072150553; DRÁPALA, ref. 14, s. 175-218.
 - 21 Uvádzam v chronologickom poradí v akom vyšli: Josef Guttman – Závěš Kalandra: *Odhalené tajemství moskevského procesu* (1936); Stanislav Kostka Neumann: *Anti-Gide neboli optimism bez pověr a ilusí* (1937); Karel Teige: *Surrealismus proti proudu* (1938).
 - 22 *Hamlet III.* od režiséra Emila Františka Buriana.
 - 23 Román *Moskva-hranice* od Jiřího Weila. Veľmi nelichotivo ho recenzoval napríklad Ladislav Novomeský v *Slovenský zvestiach*. Pozri: -ý-. Zlé románové svedectvo o SSSR. In *Slovenské zvesti*, 23. 12. 1937, s. 6.

Reakcie slovenských umelcov na dianie v Sovietskom zväze medzi rokmi 1936 – 1938

Podľa slovenskej historičky Dagmar Čiernej-Lantayovej vládla na Slovensku od polovice 30. rokov atmosféra nekritického obdivu k ZSSR, ktorá vyvrcholila počas návštevy sovietskych spisovateľov Bratislavy a iných slovenských miest v októbri 1935.²⁴ Tejto romanticky naivnej náklonnosti neostali ušetrení ani umelci, od ktorých by sa to z dnešného pohľadu určite neočakávalo. Tak napríklad Tido J. Gašpar nielenže otváral manifestačné matiné v Slovenskom národnom divadle počas Dní sovietskej kultúry, ktoré sa konali v tom istom roku, ale dokonca sa vo svojom pravidelnom stĺpčeku v obrázkovom časopise *Nový svet* chválil, že „nie je novopečným, módnym ani konjunkturálnym priateľom týchto našich ruských vierozvestcov. Ja som nečakal až toto priateľstvo bude vládnovrchnostensky schválené a stane sa ‚salonfähig‘. Naopak, ja som už hodne dávno, pred niekoľkými rokmi, keď táto cesta bola ešte veľmi zarúbaná, išiel do Carltonu na čaj, ktorý dával vtedajší pražský zástupca Sovietov, Ovsejenko. [...] Od tých čias sme sa úžasne rozmnožili a nastala veľká konjunktúra v priateľstve k soviatom. V Carltone na príklad, boli už všetky miesta plne obsadené“.²⁵ No treba povedať, že takéto a podobné sympatie k Sovietskemu zväzu neboli na stránkach Nového sveta, ktorý v tom čase redigovali konzervatívni publicisti Konštantín Čulen a Jozef Rudinský, ani zďaleka bežné.²⁶

Spomínané Dni sovietskej kultúry, ktoré sa konali mesiac po odchode delegácie sovietskych spisovateľov z ČSR, vyvrcholili premiérou Šostakovičovej opery *Lady Macbeth Mcenského újezdu*, ktorá bola nadšene prijatá kultúrnymi rubrikami denníkov slovenských vládnych strán.²⁷ Iba katolícke a ľudácke denníky vtedy kritizovali operu z antimodernistických konzervatívnych pozícií.²⁸ To však nebolo prekvapivé, keďže sa neustále negatívne vymedzovali voči (ateis-

24 ČIERNA-LANTAYOVÁ, ref. 10, s. 53.

25 GAŠPAR, Tido J. O čom je reč? In *Nový svet*, 2. 11. 1935, roč. 10, č. 39, s. 3-4.

26 Gašparovu účasť na sovietskych slávnostiach s veľkou nevôľou sledovali najmä katolícke a konzervatívne denníky a časopisy. Rozhorčene na ňu reagoval hlavný redaktor revue *Kultúra* Karol Körper. K tomu pozri: KÖRPER, Karol. Úlohy katolíckych Slovákov. In *Kultúra*, 1936, roč. 8, č. 1, s. 29.

27 Pozri napr.: BRTÁŇ, Rudolf. K premiére opery „Ruská lady Macbeth“. In *Slovenský denník*, 23. 11. 1935, s. 4. i. b. Ruská Lady Macbeth (K dnešnej premiére na Slov. nár. divadle). In *Slovenský denník*, 23. 11. 1935, s. 3; BALLO, Ivan. Európska udalosť v opere Slov. nár. divadla (Premiéra Šostakovičovej opery „Ruská Lady Macbeth“ 23. XI.). In *Slovenský denník*, 26. 11. 1935, s. 5. Pod iniciálkam i. b. sa ukrýval divadelný a operný kritik Ivan Ballo.

28 Pozri: Boľševická opera. In *Slovák*, 26. 11. 1935, s. 2. Taktiež pozri Machovu recenziu po zahájení „protiformalistickéj“ kampane v ZSSR: MACH, Šaňo. Boľševickí kamaráti, a čo teraz? In *Slovák*, 9. 2. 1936, s. 2. Na operu reagovali veľmi nelichotivo, ako na „nemravný kus divadelný“, aj v katolíckej revue *Kultúra*: KÖRPER, ref. 26, s. 29.

tickému) sovietskemu režimu a jeho „revolučnej“ kultúre a nepriaznivo vnímali už len nadviazanie vzájomných československo-sovietskych kultúrnych stykov.

Sporná bola pre ľudáckych intelektuálov aj otázka povolenia prvej výstavy sovietskej knihy v Bratislave v apríli 1936. „*V rozpakoch som bol ako katolík a Slováč, či hlasovať za [povolenie výstavy – F. P.]. No keď som si pozrel výstavu, presvedčil som sa, že sme dobre zrobili, keď sme umožnili výstavu: na vlastné oči každý videl tú úbohosť*“, napísal redaktor katolíckej revue *Kultúra* Ján Dafčík a nakoniec to v recenzii nekompromisne zhrnul: „*Chceš vidieť ruskú kultúru, chceš sa pýtať, čo vytvorili za devätnásť rokov, si zvedavý prečo zabili na milióny nevinných ľudí, prečo trpí ruský ľud v najhnusnejšom otroctve? Ukážu ti Dneprostroj, traktory, tanky a lietadlá. Úbohosť!*“²⁹

Rovnako negatívne a odmietavo sa konzervatívne a katolícke kultúrne časopisy (či už matičné alebo svätovojtešské) vyjadrovali aj o avantgardných umeleckých smeroch a ich slovenských predstaviteľoch.³⁰ Preto sa ich náhľadom a názorom v nasledujúcich riadkoch nebudem bližšie zaoberať. Ich verejný postoj k ZSSR (a čiastočne aj k modernému umeniu) sa zmenil až v roku 1939, po vyhlásení Slovenského štátu a v dôsledku nemecko-sovietskeho paktu Molotov – Ribbentrop, čo už je však mimo mnou skúmaného obdobia.³¹

Rôznorodé názory na kultúrnu politiku v Sovietskom zväze publikovali najmä ľavicové a liberálno-demokratické kultúrne a kultúrno-politické časopisy. Agrárnické *Prúdy* publikovali na pokračovanie cestopis spisovateľa Ela Šándora z návštevy v ZSSR, ktorý však bol napísaný mimoriadne nekriticky. Elo Šándor, člen agrárnej strany, bol koncom roku 1936 zvolený za predsedu Spoločnosti pre hospodárske a kultúrne styky so ZSSR a v predmetnom období sa stal mimoriadne aktívnym obrancom východného spojenca ČSR. Keď v máji 1936 publikoval v *Eláne* výtvarník Martin Benka svoje zväčša pozitívne dojmy z ciest po ZSSR, pričom iba v poslednom odseku rozsiahleho článku vyjadril sklamanie nad ešte stále viditeľnou chudobou či údiv nad neopravenými budovami z čias občianskej

29 DAFČÍK, Ján. Výstava sovietskej knihy. In *Kultúra*, jún 1936, roč. 8, č. 6, s. 270-271. Na druhej strane treba povedať, že ak sovietsky systém a jeho kultúru ľudácki publicisti tvrdo kritizovali, tak voči nacistickej kultúrnej politike až tak kritickí neboli. V časopise *Kultúra* napr. pretlačili aj Goebbelsov novoročný prejav z roku 1936 s veľmi zhovievavým komentárom. K tomu pozri: AMARAND, Boris. Novoročný prejav ministra dra Goebbelsa. In *Kultúra*, 1936, roč. 8, č.1, s. 44-46.

30 JAKSICSOVÁ, Vlasta. *Kultúra v dejinách, dejiny v kultúre*. Bratislava: VEDA, 2012, s. 97-114. ISBN 9788022412384. Pozri napr. recenzie katolíckej revue *Kultúra*: –po-. Rudolf Fabry: Uťaté ruky (recenzia). In *Kultúra*, 1936, ročník 8, č. 1, s. 24; REISEL, Vlado. Prečo nerozumiete modernej poézii. In *Slovenské smery*, 1937, roč. 5, č. 2, s. 51-54; B. & Š. Poverý o slovenskej literatúre. In *Slovenské smery*, 1938, roč. 5, č. 5-8, s. 307-310. Inicialami B. & Š. sa podpisovali mladí literárni kritici: Mikuláš Bakoš a Klement Šimončič.

31 K obdobiu po roku 1939 pozri: ČIERNA-LANTAYOVÁ, ref. 10, s. 124-132.

vojny, hneď mu na to odpovedal Šándor svojimi pozitívnymi skúsenosťami.³² Neskôr, v septembrovom a októbrovom rozhovore pre *Pero*, umelecký časopis mladých autorov, Šándor dôvodil, že na svojich cestách „*nehľadal krivdy v ZSSR, ako to robia mnohí cudzinci*“ a porovnávanie pomerov v Sovietskom zväze, ktorý bol ešte len „*vo výstavbe*“, s ostatnou Európou vnímal ako nespravodlivé. Ďalej sa v interview zasvätené vyjadril, že v tejto krajine „*nenávidia západoeurópsky surrealizmus*“ a prejavil uspokojenie aj nad stiahnutím pre neho nezrozumiteľných modernistických diel z Treťjakovskej galérie.³³

Aj o rok neskôr, pri príležitosti 20. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie (avšak aj v čase najintenzívnejších čistiek), publikoval Šándor svoj už druhý a rozsiahly cestopis *Bratislava – Moskva* a v novembri 1937 potom v *Slovenskom deníku* nadšene písal o výchove mladých literárskych kádrov v Moskve, ktorí sa môžu stať skutočnými „*inžiniermi ľudských duší*“.³⁴ A hoci tento spisovateľ priznával, že v Sovietskom zväze majú ešte stále nedostatok kvalitných spisovateľov, čistkami a teroristickými pomermi v sovietskej diktatúre to nezdôvodňoval. Knihu *Bratislava – Moskva* potom pozitívne recenzovali redaktor kultúrnej rubriky Robotníckych novín Josef Dvořák a aj spisovateľ Gejza Vámoš, pre ktorého to bol dokonca „*najlepší a najstatočnejší cestopis*“.³⁵ „*Elo Šándor napísaním tejto knihy vykonal u nás vážne dielo, ktoré musí byť rešpektované nie iba naším čitateľstvom, ale i samou kultúrnou propagandou Sovietskeho zväzu. Pomer Šándorov k Zväzu je v tejto knihe vrelý, oceňujúci, keď treba chápať a spojenecký.*“³⁶

Podobné postoje ľavicových (Vámoš, Dvořák) a v slovenskom prípade aj konzervatívnych (Šándor, Gašpar) publicistov sa dnes môžu zdať až príliš nekritické, nebolo to však medzi európskymi intelektuálmi nijak neobvyklé. Zoznam intelektuálov predchnutých ilúziami o ZSSR je dostatočne dlhý (Romain Rolland, Lion Feuchtwanger, Bertolt Brecht, George Bernard Shaw – aby som vymenoval aspoň tých, ktorí verejne schvaľovali stalinistické monsterprocesy z ro-

32 BENKA, Martin. Niekoľko dojmov zo SSSR. In *Elán*, 1936, roč. 6, č. 9 s. 7; ŠÁNDOR, Elo. Ešte o dnešnom SSSR. In *Elán*, 1936, roč. 6, č. 10, s. 9.

33 Sovietske Rusko a Amerika. Čo o nich hovoria naši spisovatelia: Elo Šándor a Konštantín Čulen. In *Pero*, 1936, roč. 5, č. 4, s. 3.

34 ŠÁNDOR, Elo. Výchova literárnych kádrov v Moskve. In *Slovenský deník*, 8. 11. 1937, s. 5.

35 Literát Vámoš sa stal v tomto období taktiež aktívnym obrancom Sovietskeho zväzu proti útokom zo strany najmä ľudáckych publicistov. K tomu pozri aj: BARBORÍK, Vladimír. *Prozaik Gejza Vámoš*. Bratislava: Slovak Academic Press, 2006, s. 160-173. ISBN 8080950032.

36 VÁMOŠ, Gejza. Bratislava-Moskva (recenzia). In *Slovenské smery umelecké a kritické*, 1937, roč. 5, č. 2, s. 74; Jdv. Elo Šándor v SSSR. In *Robotnícke noviny*, 21. 11. 1937, s. 4. Obe hodnotenia sa tak nijako neodlišujú od Novomeského pozitívnej recenzie v *Slovenských zvestiach*. Pozri: (-)-. Slovenský cestopis po sovietskej krajine. In *Slovenské zvesti*, 19. 12. 1937, s. 6.

kov 1936 – 1938) a je známe, že Stalinovi a ostatným sovietskym predstaviteľom nešlo len o politickú, resp. imperiálnu hegemoniu, ale aj o kultúrne prvenstvo v Európe.³⁷ Práve spisovatelia mali v ZSSR špeciálne postavenie a špeciálne úlohy (ako to vytrvalo hlásala sovietska propaganda), na rozdiel napr. od nacistického Nemecka, kde sa verejne a so značnou publicitou pálili knihy nepohodlných autorov.

Túto skutočnosť koniec-koncov vyzdvihoval aj spomínaný Elo Šándor vo svojich cestopisoch.³⁸ Moskva 30. rokov predstavovala podľa americkej kultúrnej historičky Katheriny Clark pre spisovateľov akýsi „štvrtý Rím“, ktorý sľuboval intelektuálom novú kultúru, t. j. kultúru adekvátnu „novej beztriednej spoločnosti“. Sovietski literáti typu Il'ju Erenburga,³⁹ Michaila Koľcova⁴⁰ či Sergeja Treťjakova⁴¹ vytrvale propagovali vytvorenie „svetovej literatúry“, ktorej dominantný výraz mali samozrejme udávať sovietski, resp. komunistickí literáti.⁴² Toto všetko však len čiastočne vysvetľuje, prečo mohli Šándor (a aj Vámoš či Dvořák) písať v čase najtvrdšej cenzúry a najintenzívnejších čistiek, že v ZSSR „sa spisovatelia majú najlepšie zo všetkých pracovníkov“,⁴³ či odsudzovať modernú tvorbu ako nezrozumiteľnú a tým relativizovať prebiehajúcu „protiformalistickú“ kampaň.

-
- 37 K priaznivému vnímaniu Sovietskeho zväzu európskymi intelektuálmi bližšie pozri: CLARK, ref. 17, s. 310; FURET, Francois. *Minulosť jednej ilúzie. Esej o ideí komunizmu v 20. storočí*. Bratislava: Agora, 2000, s. 337-357. ISBN 8096721046; JUDT, Tony – SNYDER, Timothy. *Intelektuál ve dvacátém století*. Praha: Prostor, 2013, s. 191-201. ISBN 9788072602896.
- 38 ŠÁNDOR, Elo. *Bratislava – Moskva*. Bratislava: Nakladateľstvo Slovenskej ligy, 1945, s. 120-135.
- 39 Il'ja Grigorievič Erenburg (1891 – 1967) – sovietsky básnik, prozaik a novinár. Patril medzi popredných predstaviteľov sovietskej literatúry podporovaných straníckym vedením komunistickej strany. Počas španielskej občianskej vojny a druhej svetovej vojny pôsobil ako vojnový korešpondent. Erenburg sa priatelil s mnohými európskymi, ale i českými a slovenskými (najmä komunistickými) intelektuálmi a v československom prostredí tak bol mimoriadne známy.
- 40 Michail Jefimovič Koľcov (1898 – 1940) – sovietsky spisovateľ, novinár a vydavateľ. Do Všet'vázovej komunistickej strany (boľševikov) vstúpil už v roku 1918 a v medzivojnovom období patril medzi prominentných redaktorov moskovskej *Pravdy*. Roku 1935 bol na čele delegácie sovietskych novinárov pri návšteve Československa. Neskôr, v období stalinského „Veľkého teroru“, sa vo svojich článkoch zasadzoval o najprísnejšie tresty pre obžalovaných v politických monsterprocesoch a napokon sa v roku 1940 aj on sám stal obeťou čistiek.
- 41 Sergej Treťjakov (1892 – 1937) – sovietsky spisovateľ, novinár a fotograf. Patril do skupiny avantgardných konštruktivistických spisovateľov združujúcich sa okolo časopisu LEF (Levy Front Iskusstv – Ľavý front umenia). V polovici 30. rokov sa zúčastnil zájazdu sovietskych spisovateľov do Československa, no už o dva roky neskôr sa nevyhol stalinským čistkám. V júli 1937 bol zadržaný tajnou políciou a obvinený zo špionáže. Popravený bol 10. septembra 1937. CLARK, ref. 17, s. 55-58.
- 42 CLARK, ref. 17, s. 255-6.
- 43 ŠÁNDOR, ref. 38, s.130.

Skutočnosťou tak zostáva, že sa za perzekvovaných sovietskych umelcov nikto z významných slovenských kultúrnych činiteľov nepostavil a sovietske kultúrno-politické pomery nikto verejne neodsúdil. Práve naopak, v roku 1937 boli v ČSR na programe mohutné oslavy: najprv vo februári 100. výročie smrti básnika A. S. Puškina a neskôr, v novembri, 20. výročie Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie (VOSR). Dňa 10. februára 1937, počas Puškinovských osláv, vydal celorepublikový Zväz priateľov ZSSR v spolupráci so sovietskym vyslancom Sergejom Sergejevičom Alexandrovským pamätnú publikáciu *Věčný Puškin*. Prispeli do nej českí, slovenskí i nemeckí literáti (zo slovenských: Ján Jesenský, Hana Gregorová a Ladislav Novomeský).⁴⁴ Oslavy, ktoré sa konali aj v Bratislave či v Košiciach zapĺňali stránky slovenských denníkov, čím len posilňovali romantické ilúzie o východnom spojencovi ČSR.

Počas puškinovských osláv sa k umeleckému životu v Sovietskom zväze vyjadril aj slovenský divadelný režisér Andrej Bagar. V časopise *U-Blok*⁴⁵ konštatoval, že „*umenie má byť a musí byť najslobodnejším prejavom umelca a to v najširšom zmysle slova*“. Na základe vlastných skúseností získaných počas návštevy Sovietskeho zväzu pred štyrmi rokmi dokazoval, že „*spôsob umeleckého prejavu je v ZSSR výlučne záležitosťou umelcov. Od najživotnejšieho realizmu až po najmožnejšie vyhrotenie experimentalizmu má herec možnosť v akejkolvek forme prejaviť a prezentovať svoju umeleckú potenciú*“.⁴⁶ Je však veľmi nepravdepodobné, že by Bagar o „protiformalistickej“ kampani, ktorá zasiahla mnohých divadelníkov na čele so Vsevolodom Mejercholdom (a na ktorú upozorňoval aj český divadelný režisér Emil František Burian),⁴⁷ nemal vedomosť.

44 HALAS, František – KUBKA, František (eds.). *Věčný Puškin*. Praha: Vydal vyslanec SSSR v Praze S. S. Alexandrovskij, 1937, 76 s.

45 Časopis *U-Blok* bol štvrťročník, ktorý združoval komunistických spisovateľov skupiny BLOK hlásiacich sa k socialistickému realizmu. Redigovali ho spisovatelia: Peter Jilemnický, Jan Noha, Bedřich Václavek, Jiří Taufer a český filozof Ludvík Svoboda. Zo slovenských spisovateľov boli členmi skupiny iba Ján Poničan a Fraňo Kráľ. Pozri: Pozdravný dopis československých spisovateľů, členů skupiny BLOK plenárnímu zasedání vedení Svazu sovětských spisovatelů v Minsku z 3. února 1936. In KRÁL, Václav et al. *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů. Díl III. (červen 1934 – březen 1939)*. Praha: Academia, 1979, s. 244-5.

46 Na anketovú otázku časopisu *U-Blok*: „*Čím je protifašistickému umělci a spisovateli SSSR?*“ podobne odpovedali aj ostatní slovenskí, resp. po slovensky píšuci umelci: Ján Poničan, Fraňo Kráľ a Peter Jilemnický.

47 Emil František Burian v príležitostnom zborníku československých prejavov venovaných Sovietskemu zväzu nezabudol vziať hold V. Mejercholdovi, ako významnému sovietskemu umelcovi a aspoň symbolicky tak pripomenúť vyslancomi Alexandrovskému situáciu okolo tohto umelca, voči ktorému už vtedy prebiehala zastrašovacia kampaň. Toto jeho vyjadrenie bolo v celom zborníku ojedinelé. Pozri: NEJEDLÝ, Zdeněk – GALLAS, Jan – RIPKA, Hubert (eds.). *Československo Sovětskému svazu k 20. výročí (Sborník projevů)*. Praha: Společnost pro kulturní a hospodářské styky s SSSR, 1937, s. Do zborníka prispeli aj slovenskí

Preto je jeho vyjadrenie o údajnej slobode umeleckého prejavu v ZSSR o to zarážajúcejšie.⁴⁸

Aj dvadsiate výročie VOSR sa na stránkach slovenských denníkov nieslo v oslavnom duchu, hoci bolo čo kritizovať. Na prelome októbra a novembra 1937 bola totiž v Moskve organizovaná výstava československého umenia, reprezentovaná širokou škálou českých i slovenských tvorcov, medzi ktorými boli zastúpené aj obrazy Martina Benku a Ľudovíta Fullu. Architekt Jaromír Krejcar následne v *Přítomnosti* informoval o cenzúre tejto výstavy a nezverejnení diel niektorých autorov, ktoré boli označené ako „formalistické“ (vrátane dvoch obrazov Ľ. Fullu).⁴⁹ Táto informácia rozprúdila vášnivú polemiku v českých periodikách, no mnou sledované kultúrne rubriky slovenských denníkov i slovenské kultúrne časopisy túto udalosť prešli mlčaním.⁵⁰ Strach z kritizovania československého spojenca bol potom badateľný aj pri hodnotení Gideovej kritiky Sovietskeho zväzu.

Slovenské odpovede André Gideovi

André Gide v spomenutej knižke *Retour de l'U.R.S.S* síce nešetril slovami chvály a obdivu pri budovaní novej komunistickej spoločnosti, avšak hlavne tvrdo kritizoval niekoľko skutočností: predstieraný kolektivismus a vynucovanie súhlasu na manifestáciách, uniformitu a konformizmus sovietskych občanov, kult vodcu Stalina či nemožnosť slobody tvorby. Najväčší rozruch však vzbudilo jeho prirovnanie vtedajšej sovietskej diktatúry k tej nacistickej: „*Pochybujem, že by dnes v ktorejkoľvek inej krajine, vrátane hitlerovského Nemecka, bol človek menej slobodný, zhrbenejší, bojazlivejší (vydesenejší), podrobenejší*“, vyhlásil.⁵¹

Ako prví sa k novej Gideovej knihe zo slovenskej strany vyjadrili komunistickí intelektuáli – davisti. Eugen Löbl (píšuci pod pseudonymom J. Les) najskôr v *Slovenských zvestiach* bránil Gidea pred fašistickými a liberálno-demokratickými (v jeho podaní „meštiackymi“) komentátormi jeho knihy s poukazom, že

autori: Vladimír Clementis, Bohdan Pavlů, Ladislav Novomeský, Hana Gregorová, Elo Šándor, Ivan Hálek, Ján Poničan.

48 Navyše, v septembri 1936 (teda už po prvom monsterprocesu) sa slovenský divadelný súbor zúčastnil na moskovskom divadelnom festivale. Námetka, že slovenskí divadelníci nemali informácie o sovietskych divadelných pomeroch neobstojí. K tomu pozri aj: PAVLOVÁ-KRNOVÁ, Féd'a. Osud Meyerholdovho divadla. In *Elán*, 1938, roč. 8, č. 7, s. 7. A taktiež: Článek J. R. Poničana v *Slovenských zvestiach* o kultúrnych stykoch slovensko-sovietskych zo 7. 11. 1937. In KRÁL, Václav et al. *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů. Díl III. (červen 1934 – březen 1939)*. Praha: Academia, 1979, s. 393-395.

49 KREJCAR, Jaromír. Oficiální výstava čsl. umění v SSSR – censurována sovětskými úřady. In *Přítomnost*, 10. 11. 1937, s. 6.

50 Celú kauzu podrobne rozoberá: PFAFF, ref. 5, s. 108-111.

51 GIDE, ref. 2, s. 53-54.

ešte stále stojí na „*pôde revolúcie*“ a „*na tom nič nemení, že čo sa do pojmu revolučnosti s ním rozchádzame*“.⁵² Neskôr, v publikovanej brožúre *Odpoveď A. Gideovi*, už bol podstatne kritickejší, no napriek tomu je v celej knižke badateľný mimoriadny obdiv k francúzskemu autorovi a zároveň hlboké sklamanie z jeho postoja. „*Čo nás najviac bolí v Gideovej knihe, nie sú jeho omyly a vôbec nie to, že reakčníci rôznych odtieňov budú chcieť politicky ťažiť z tejto knihy. Nie, to nás nebolí. Ale bolí nás, že práve André Gide, ktorý sa vedel postaviť proti vlastnej triede, keď spoznal, že pravda je na druhej strane, že André Gide, ktorý vedel byť tak odvážne úprimný ako málokto iný spisovateľ, že tento André Gide luhá.*“⁵³

V publikácií Löbl kritizoval najmä Gideovu neznalosť ruského jazyka a poukazoval aj na údajne nepresné informácie uvádzané v knihe. „*Kritický*“ sa pozastavil práve nad konformizmom sovietskych občanov, ktorý interpretoval naozaj svojským spôsobom. Podľa Löbla bol totiž Gideom kritizovaný konformizmus v komunistickej krajine výsostne pozitívny jav, pretože to bol konformizmus „*revolučný*“ a „*proletársky*“, zatiaľ čo v kapitalistickej spoločnosti má konformizmus „*buržoázny*“ a „*reakčný*“ obsah.⁵⁴ Gide, ktorý sa vraj na sovietsku realitu pozeral očami „*malomeštiaka*“ a „*individualistu*“, tak podľa Löbla nemohol hodnotiť tento jav skutočne objektívne. V závere knihy však slovenský intelektuál vyjadril nádej, že jeho názory sú iba krátkodobou názorovou odchýlkou a že tento veľký duch sa vráti späť k svojim predchádzajúcim stanoviskám.⁵⁵

Bolo len prirodzené, že Löblova kniha sa musela zdať málo kritická ortodoxnému komunistickému vedeniu strany, ba aj samotným davistom. Na Löblovu reakciu ako prvý odpovedal Eduard Friš a pozastavil sa najmä nad jeho hodnotením konformizmu, ktorý mal mať iný obsah v kapitalistickej a iný v socialistickej spoločnosti. Pre Friša konformizmus „*vyznačuje najskôr malomeštiaka, na rozdiel od proletára, ktorý máva k veciam vzťah uvedomelý. Pravda, konformizmus môže sa sporadicky objavovať i medzi robotníkmi, ba i v socialistickej spoločnosti, ale nemyslíme si, že tým dostáva automaticky charakter revolučný*“. Friš na rozdiel od Löbla tvrdil, že konformizmus je v podstate „*buržoázny prežitok*“, ktorý nepatrí do komunistickej spoločnosti a ak aj Gide našiel v sovietskej spoločnosti prvky konformizmu, je to zaiste iba dočasný jav. Pretože „*v krajine ktorá raz navždy zúčtovala s mocnosťami tmárstva a reakcie, ktorá dvíha sociálnu úroveň i vedomie svojho obyvateľstva, ktorá prebúda k životu po stáročia utláčané národy a otvára nové obzory pred nimi, v takomto organizme spoločenskom je síce možný konformizmus ako jav prechodný, ale rozhodne nie*

52 LES, J. Môžu sa dovolávať Gide-a? In *Slovenské zvesti*, 25. 12. 1936, s. 1.

53 LES, J. *Odpoveď A. Gideovi*. Bratislava: Nákladom Sväzu priateľov SSSR, b. r., s. 10.

54 LES, ref. 53, s. 24-25.

55 LES, ref. 53, s. 10.

ako činiteľ určujúci povahu, ráz a celkové ovzdušie krajiny“, písal optimisticky vtedy ešte študent Právnickej fakulty Univerzity Komenského.⁵⁶

K Frišovej reakcii pripojila redakcia DAV-u vlastný krátky komentár. Redakčný článok síce ocenil Löblovu snahu „zhodnotiť sovietsku skutočnosť ideologickými závermi“, no vyčítal autorovi, že ani on si ešte neosvojil dostatočne marxistickú metódu, ktorou jedine možno správne posudzovať sovietsku skutočnosť.⁵⁷ Ďalšie reakcie na Gideovu knihu potom mali prísť v nasledujúcich číslach, no časopis *DAV* už odvtedy nevyšiel a diskusia bola zrejme vedením Komunistickej strany ukončená, keďže nepokračovala ani v *Slovenských zvestiach*.

Jedinou reakciou z liberálno-demokratického tábora na *Návrat ze Sovětského svazu* bola recenzia Hany Gregorovej v *Slovenských smeroch* z novembra 1937. Gregorová podľa vlastných slov nerozumela pobúreniu, ktoré táto brožúrka vyvolala, a vysvetľovala to Gideovým zbytočným hyperkriticizmom. A podobne ako ostatní recenzenti sa venovala najmä údajnému umlčievaniu kritiky. „Možno tvrdiť, že v SSSR niet kritiky, keď tu kvitne satira? A že sa nedbá o to, čo sa v cudzine deje? Áno, nestojí Rusko v medzinárodnej politike ako dôležitý faktor; nestará sa o to, aby ľudstvo spelo k sociálnej spravodlivosti, nestará sa o svetový mier?“ pýta sa Gregorová a neobišla ani Gideom kritizovanú uniformitu obyvateľov ZSSR, ktorú však takisto prevrátila naruby a interpretovala ako občiansku cnosť. „Gidea trápi, že je sovietsky občan spokojný so zeleninou a ovocím, aké na trhu má a ktorá sa jemu, južným ovocím rozmazanému Francúzovi, zdá byť zlou. [...] Bez reptania stojí vo fronte za potravinami a Gidea to pohoršuje, lebo sa mu zdá, že týchto ľudí ani konformizmus nemrzí. Toto všetko by vlastne človeka malo len nadchnúť, obdivovať by mal dobrú vôľu vychovaného občana. Koľko nepochopenia vôbec pre občiansku výchovu ...“ zhŕňa Gregorová a nakoniec dodáva: „Všetky výčitky Gidea Sovietskemu zväzu možno podobne odmietnuť, hoci v polosne.“⁵⁸ Celkovo sa tak zdá, že Gregorovej text ani nie je recenziou, skôr obhajobou vnútornej (i zahraničnej) politiky Stalina a predstaviteľov Sovietskeho zväzu. Ďalší slovenskí spisovatelia a umelci sa ku komentáru Gideovej knihy neodhodlali.

V českom prostredí, naopak, mimoriadne pozitívne recenzoval *Návrat zo Sovietskeho zväzu* literárny kritik Václav Černý.⁵⁹ Vo svojom článku rázne odsúdil

56 FRIŠ, Edo. Gideovske dozvuky. Poznámka na okraj knihy J. Lesa „Odpoveď André Gideovi“. In *DAV*, 1937, roč. 9, č. 1, s. 4-5.

57 DAV. Gideovske dozvuky. In *DAV*, 1937, roč. 9, č. 1, s. 5.

58 GREGOROVÁ, Hana. André Gide: *Návrat zo Sovětského svazu* (recenzia). In *Slovenské smery*, 1937, roč. 4, č. 5, s. 194-197. Porovnaj aj ďalšie recenzie tentokrát sovietskej socialisticko-realistickej literatúry od tejto autorky: GREGOROVÁ, Hana. „Keď sa kalila ocel“. In *Slovenské smery*, 1937, roč. 4, č. 8, s. 310-315; GREGOROVÁ, Hana. Ruské žalospevy. In *Slovenské smery*, 1937, roč. 4, č. 9-10, s. 391-392.

59 Václav Černý (1905 – 1987) – český literárny vedec, filozof, prekladateľ a účastník proti-

komunistickú ideológiu a jej domácich obhajcov a podobne ako Gide prirovnal stalinistickú kultúrnu politiku k tej nacistickej. Na záver úvahy napísal: „*Nacismus a stalinismus urážejí v člověku vše, co je podstatou a důstojností jeho lidství!*“⁶⁰ Rovnako tvrdým spôsobom kritizovali stalinskú kultúrno-politickú prax tej doby aj František Xaver Šalda⁶¹ alebo Ferdinand Peroutka.⁶² A hoci si českí liberálni intelektuáli uvedomovali zahranično-politickú situáciu a postavenie Československa v medzinárodnej politike, napriek tomu sa dokázali zastat svojich umeleckých či intelektuálnych kolegov a odmietali potlačovať kritiku stalinskej praxe len kvôli ohľadom na československo-sovietske spojenectvo.⁶³

V komunistickom prostredí zaznela ostrá kritika českého vydania Gideovej knihy najmä z úst stranických ideológov. Najradikálnejšiu a zároveň najvulgárnejšiu odpoveď francúzskemu spisovateľovi napísal český komunistický kritik Stanislav K. Neumann⁶⁴ v práci *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a ilusí*.⁶⁵ Pre ortodoxných komunistických ideológov boli aj reakcie v časopise *DAV* pramálo kritické, polovičaté či dokonca „reakčné“, keďže podľa ich mienky bola

nacistického odboja za druhej svetovej vojny. Počas komunistického režimu bol na prelome rokov 1952 a 1953 niekoľko mesiacov väznený a mal zákaz publikačnej činnosti. Signatár Charty 77 a šéfredaktor časopisu *Kritický měsíčník* v rokoch 1938-42 a 1945-48. BRABEC, Jiří a kol. *Slovník zakázaných autorů 1948–1980*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 57. ISBN 8004254179.

60 ČERNÝ, Václav. Humanista Gide a staliniský komunismus. Nad poslední Gideovou knihou. In ČERNÝ, ref. 1, s. 149-152.

61 František Xaver Šalda (1867 – 1937) – bol český literárny kritik, spisovateľ a publicista. Jedna z vedúcich osobností českého intelektuálneho života pred prvou svetovou vojnou, ako aj v medzivojnovom období. V rokoch 1928 – 1937 vydával legendárny *Šaldův zápisník*. K osobnosti F. X. Šaldu a jeho vzťahu k slovenskému umeleckému prostrediu pozri viac: JAKSICSOVÁ, ref. 30, s. 58-61.

62 Ferdinand Peroutka (1895 – 1978) – český spisovateľ a publicista. Jeden z najvýznamnejších predstaviteľov českej žurnalistiky v medzivojnovom období. Od roku 1924 do roku 1938 pôsobil ako šéfredaktor časopisu *Přítomnost*. Počas druhej svetovej vojny bol väznený v koncentračnom tábore Buchenwald. Po komunistickom prevrate vo februári 1948 emigroval z Československa a bol jedným zo zakladajúcich členov Rady slobodného Československa. V rokoch 1951 – 1961 viedol české oddelenie rádia Slobodná Európa v Mníchove. Pozri aj: BRABEC, ref. 59, s. 339.

63 PFAFF, ref. 5, s. 21-23.

64 Stanislav Kostka Neumann (1875 – 1947) – český novinár, básnik a literárny kritik. V 20. rokoch patrili medzi spoluzakladateľov Komunistickej strany Československa, no po nástupe Klementa Gottwalda do čela KSČ koncom 20. rokov bol zo strany vylúčený pre nesúhlas so zvolením jej nového vedenia. V druhej polovici 30. rokov opäť zastával zhodné stanoviská so stranickými ideológmi a po krátkom čase bol prijatý späť do komunistickej strany.

65 NEUMANN, Stanislav K. *Anti-gide neboli optimismus bez pověr a ilusí*. Praha: Lidová kultura, 1937. Túto knihu privítali aj *Slovenské zvesti*, ktorých zodpovedným redaktorom bol vtedy Ladislav Novomeský. Pozri: J. Anti-Gide. In *Slovenské zvesti*, 7. 7. 1937, s. 6. jm. Ešte o najúspešnejšej knihe LK. In *Slovenské zvesti*, 8. 10. 1937, s. 6.

táto brožúra otvoreným útokom na jedinú socialistickú krajinu. Neumann tak svojou kritikou preniesol do československého diskurzu vulgárne tézy stalinistickej kultúrnej politiky a z týchto pozícií kriticky napadol moderné československé umenie (v jeho a sovietskej terminológii „formalistické“), pričom prorokoval, že toto umenie, ktoré sa „odtrhlo od ľudu“, je pred zánikom.⁶⁶

Vo svojich „polemikách“ pokračoval Neumann aj v českojazyčných komunistických periodikách *Tvorba* a *Lidová kultura*. Jeho urážky a vylučovanie jednotlivých tvorcov z moderného umenia však nielen pobúrili českých avantgardných umelcov, no rozdelili aj komunistických spisovateľov hlásiacich sa vtedy k socialistickému realizmu a vydávajúcich spomínaný časopis *U-Blok*.⁶⁷ A dokonca sa od Neumannových dogmatických hodnotení dištancoval začiatkom roku 1938, v mene strany, aj člen ÚV KSČ Viliam Široký. „*Strana nedekrétuje nejaký umelecký smer [...] pri rešpektovaní voľnosti prejavu oceňuje antifasistických bojovníkov z radov spisovateľov, bez toho, aby v umeleckých otázkach žiadala názorovú uniformitu. Nepredpisovali sme nikdy a nikdy tiež nemienime predpisovať, ako má umelec tvoriť a aké formy má voliť.*“⁶⁸

Hoci spor vnútri českej avantgardy mal hlbšie, najmä neumelecké, a teda politické súvislosti, útok S. K. Neumanna na českú avantgardu (a moderné umenie vôbec) mal už v nasledujúcom roku dohru v podobe rozpustenia českej surrealistickej skupiny (blízkej Komunistickej strane) jedným z jej umeleckých lídrov Vítězslavom Nezvalom.⁶⁹ Zrušenie činnosti skupiny bolo publikované v komunistickej *Tvorbe*, no už o pár dní sa väčšina členov skupiny na čele s Karlom Teigem⁷⁰ dištancovala od tohto svojvoľného Nezvalovho kroku. Rozpustenie skupiny bolo na schôdzi českých surrealistických umelcov konanej 14. marca 1938 odmietnuté a umelci hlásiaci sa k surrealizmu nakoniec vylúčili zo svojho okruhu práve Nezvala. Roztržku s komunistickými umelcami a ideológmi

66 K tomu pozri: KUSÁK, ref. 20, s. 129.

67 PFAFF, ref. 5, s. 96-97.

68 Cit. podľa: PFAFF, ref. 5, s. 109.

69 Vítězslav Nezval (1900 – 1958) – český básnik a prozaik. Jedna z vedúcich osobností českej avantgardy prvej polovice 20. storočia. V 30. rokoch založil českú surrealistickú skupinu, ktorú svojvoľne rozpustil v roku 1938. Člen KSČ od roku 1924, po komunistickom prevrate v roku 1948 patril medzi hlavných aktérov pofebruárovej kultúrnej politiky. Pozri aj: DRÁPALA, ref. 14, s. 175-218.

70 Karel Teige (1900 – 1951) – český literárny kritik, estetik a teoretik. Jeden z hlavných organizátorov českého umeleckého života v medzivojnovom období, neúnavný propagátor avantgardných umeleckých smerov, najmä poetizmu a surrealizmu. V 30. rokoch sa rozišiel s komunistickým hnutím pre dogmatické postoje stalinistických ideológov v otázkach kultúry a umenia. Po druhej svetovej vojne, ale najmä po komunistickom prevrate, sa stal predmetom nenávistných kampaní v komunistickej tlači a mal zákaz publikačnej činnosti. V októbri 1951 predčasne zomrel.

potom zavŕšil Teige publikovaním známeho diela *Surrealismus proti proudu*, ktorým sa tento talentovaný literárny kritik rozišiel s oficiálnym sovietskym umením.⁷¹

Spor vnútri českej avantgardy je už popísaný vo viacerých historických štúdiách, preto sa mu bližšie nebudem venovať.⁷² Zaujímavý je však postoj slovenských či po slovensky píšucich umelcov k vyššie uvedeným diskusiám. Redaktor kultúrnej rubriky *Robotníckych novín* Josef Dvořák (ktorý písal pod značkou Jdv.)⁷³ napísal, že „pozorného sledovateľa vývoja našej poézie neprekvapí, že Vítězslav Nezval utiekol od vztyčenej zástavy“. Rozpustenie surrealistickej skupiny Dvořák jednoznačne privítal, keďže „surrealizmus, ako sa vyvinul v našej poézii, [...] ukázal sa byť za roky svojej existencie smerom neplodným“.⁷⁴ Samozrejme, autorov názor, že avantgardná poézia ako umelecký smer tvorivo stagnuje, je úplne legitímny. Dôležité však je, že autor tu nepostrehol politické pozadie daného sporu, teda rozchod českej avantgardy s komunistickou stranou v dôsledku vnášania stalinistických metód do kultúrnej politiky KSC. Nezval sa totiž snažil o rozpustenie surrealistickej skupiny z toho dôvodu, aby sa dištancoval od tvrdej kritiky svojich surrealistických kolegov, ktorí protestovali proti perzekúciám sovietskych umelcov a zásahom cenzúry do ich diel. Tým, že Dvořák zjednodušil spor medzi českými avantgardistami na čisto umeleckú oblasť, zrelativizoval aj snahu surrealistov o zamedzenie prenášania sovietskej praxe do kultúrnej politiky KSC (i ostatných socialistických strán).

Málo známy je postoj slovenských nadrealistov, ktorí sa hlásili k akejsi slovenskej variante surrealizmu a v spomínanom spore sa niektorí z nich postavili na stranu K. Teigeho a ďalších českých surrealistov.⁷⁵ Do Teigeho publikácie *Surrealismus proti proudu*, ktorá vyšla v máji 1938, pripojili svoje podpisy Michal Považan, Rudolf Fábry, Vladimír Reisel a Móric Mittelmann Dedinský. In-

71 KUSÁK, ref. 20, s. 121-123.

72 Najpodrobnejšie: KUSÁK, ref. 20, s. 110-135; DRÁPALA, ref. 14, s. 175-218.

73 VOPRAVIL, Jaroslav. *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*. Praha: SPN, 1973, s. 144.

74 Jdv. Konec surrealistickej poézie. In *Robotnícke noviny*, 20. 3. 1938, s. 2.

75 Problematikou slovenských nadrealistov sa z najnovších prác zaoberá rozsiahly literárno-vedný zborník *Nadrealizmus. Avantgarda 38*, ktorého zostavovateľom bol literárny kritik Milan Hamada. Ich postoje k rozpusteniu českej surrealistickej skupiny si však zborník nevšíma. Bližšie pozri: HAMADA, Milan (ed.). *Nadrealizmus. Avantgarda 39*. Bratislava: Kalligram; Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006, 680 s. ISBN 807149917. Z historikov sa slovenským nadrealistom vo svojich prácach venovala najmä Vlasta Jaksicsová. K tomu pozri: JAKSICSOVÁ, ref. 30, s. 97-114 a s. 130-135. Okrajovo o nadrealistoch písal aj Ján Mlynárik. Pozri: MLYNÁRIK, Ján. Slovenský nadrealizmus v metamorfózach stalinizmu. In „*Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu ...*“ *Pocta Jozefovi Jablonickému*. Ed. Norbert Kmeť. Bratislava: VEDA, 2005, s. 143-182. ISBN 8022408158.

formovali v nej čitateľov, že slovenskí surrealisti zaujali spoločné stanovisko so svojimi pražskými a parížskymi kolegami.⁷⁶

V poslednom čísle literárneho časopisu *Slovenské smery*⁷⁷ (išlo o trojčíslo z mája až júla 1938), ktoré vyšlo pred ich nedobrovoľným zastavením autonomistickou Tisovou vládou, dostali po prvýkrát významný priestor aj slovenskí nadrealisti. „Protiformalistickej“ kampani vedenej proti umelcom v Sovietskom zväze ani čistkám sovietskych avantgardistov sa v časopise nevenovali, hoci v príspevkoch Jána Mukašovského⁷⁸ či Michala Považana je badateľné vymedzenie sa voči vulgárnym metódam pri hodnotení umenia, aké používal S. K. Neumann.⁷⁹ Vlastné, samostatné postoje k súdobej sovietskej skutočnosti ale neformulovali a k Teigeho občianskej odvahe, akú ukázal vydaním hore uvedenej knihy, sa ani zďaleka nepriblížili.

Do seba zahľadené občianske dozrievanie slovenskej literárnej obce

Niektoré zľahčujúce reakcie slovenskej kultúrnej obce na Veľký teror, no najmä jej mlčanie, je naozaj prekvapivé, keďže slovenskí spisovatelia neboli apolitickí. Práve naopak, otvorene zastávali politické postoje, boli reprezentantmi rozličných politických prúdov a nezriedka zasahovali svojimi komentármi do politického diania a politických sporov. Myslím, že jedna z odpovedí na otázku nereagovania, resp. bagatelizovania sovietskych čistiek tkvie aj v atmosfére slovenského kultúrneho prostredia, ktoré sa viac zaoberalo vlastnými problémami a ktoré charakterizovali najmä ťažko prekonateľné názorové (i osobné) rozpory medzi literátmi, hoci nezanedbateľným faktorom bola aj súdobá medzinárodná situácia.

Názorové konfrontácie literátov obzvlášť úzko súvisia s obsahom predchádzajúcich riadkov. Spisovateľské polemiky boli v prvom rade o slobode umeleckej tvorby a konflikty vznikali najmä pri snahách o presadzovanie mimoumeleckých (t. j. politických) princípov do umeleckého života. Dozvuky zahraničných kampaní proti tzv. formalizmu či najmä z Nemecka sa šíriacej kampane proti

76 K tomu pozri: Michal Považan M. Bakošovi z Prahy 4. 4. 1938. In *Slovenské pohľady*, 1964, roč. 80, č. 9, s. 77. V Teigeho brožúre *Surrealismus proti proudu* som však zmienku o slovenských nadrealistoch/surrealistoch a ich postoji k danému sporu nenašiel. Porovnaj: TEIGE, Karel. *Surrealismus proti proudu*. Praha: Surrealistická skupina, 1938, 76 s.

77 Časopis *Slovenské smery* bol oficiálnym orgánom Spolku slovenských spisovateľov. Redigovali ho predseda spisovateľského spolku Ján Jesenský a tajomník spolku Emil Boleslav Lukáč.

78 Jan Mukašovský (1891 – 1975) – český jazykovedec a literárny teoretik, predstaviteľ českého štrukturalizmu. V 30. rokoch pôsobil na Univerzite Komenského v Bratislave.

79 MUKAŠOVSKÝ, Jan. K noetice a poetice surrealizmu v malířství. In *Slovenské smery*, 1938, roč. 5, č. 6-8, s. 226-230; POVAŽAN, Michal. O tzv. skutočnosti v umení. In *Slovenské smery*, 1938, roč. 5, č. 6-8, s. 274-280.

„zvrhlému umeniu“ z druhej polovice 30. rokov dorazili, hoci v jemnejšej podobe aj na Slovensko. Jedným z hlavných konfliktných bodov, ktorý sa objavil v mnou sledovanom období, bol dnes už takmer zabudnutý spor Spolku slovenských spisovateľov s niektorými predstaviteľmi Matice slovenskej (MS) a Jánom Pöstényim – správcom Spolku sv. Vojtecha (a tiež člena výboru MS). Nebudem sa tu obširne zaoberať týmto sporom, uvádzam ho len na ilustráciu atmosféry v slovenskom kultúrnom živote a zameriam sa len na jeho dopady na spisovateľskú obec.

Genéza tohto konfliktu začala ešte na začiatku roku 1936, keď počas návštevy delegácie Matice slovenskej v Spojených štátoch amerických odoslal katolícky kňaz Msgr. Ján Pöstényi šestnástim americkým kňazom dôverný list, v ktorom ich upozorňoval na niektoré „mravne závadné“ knihy vydané Maticou slovenskou a rovnako v ňom kritizoval aj jej vydavateľskú a edičnú prax.⁸⁰ Tento prípad rozprúdil vášnivú diskusiu na stránkach slovenských novín v októbri toho istého roku po návrate matičnej delegácie do Československa a počas zasadnutia matičného výboru, ktorý na schôdzi prerokoval aj Pöstényiho list, na verejnosti ešte stále neznámy.⁸¹

Schôdza výboru MS bola neverejná, a tak o tam prerokovaných otázkach vychádzali v mnohých denníkoch rozličné neoverené správy a dohady. Znepokojivé pre mnohých publicistov bolo, keď postupne vychádzalo najavo, že niektorí členovia výboru obraňovali, či sa dokonca stotožňovali s Pöstényiho stanoviskom. Skutočnosť, že niektorí matiční predstavitelia sa snažili presadiť zákaz publikovania pre určitých autorov v matičnom vydavateľstve, popudila viacerých slovenských spisovateľov, ktorí to vnímali ako obdobu snáh, ktoré videli v nacistickom Nemecku v prípade „Entartete Kunst“ a dožadovali sa náležitého vysvetlenia. Následkom toho publikovali v októbri 1936 Janko Jesenský a Emil Boleslav Lukáč, prvý ako predseda a druhý ako tajomník Spolku slovenských spisovateľov (SSS), *Otvorený list Správe Matice slovenskej*, v ktorom sa okrem iného pýtali, či „je pravda, že na schôdzi výboru Matice slovenskej ustanovila sa komisia preskúmať, či sú diela slovenských spisovateľov, ako sú Mitrovský, Jesenský, Jégé, Chrobák nemravné“.⁸² Na tento list odpovedala v tlači Správa Matice slovenskej, že nijakú komisiu pre posudzovanie mravnosti, resp. nemravnosti literatúry nezriadila, avšak ustanovila inú komisiu, o ktorej však „nemôže

80 Celú kauzu podrobne sledoval napr. nezávislý dvojtýždenník *Politika*. Pozri: Čo napísal msgr. Ján Pöstényi kňazom do Ameriky? In *Politika*, 1. 10. 1936, s. 200-203.

81 MRÁZ, Andrej. O žabomyšej vojne pre mrzkosť v literatúre. In *Slovenské pohľady*, 1936, roč. 52, č. 2, s. 126-128; Čo sa to robí v Matici slovenskej? In *Politika*, 15. 10. 1936, s. 217-218. R. Mravnosť v literatúre a úcta k osobnostiam v živote. In *Kultúra*, 1936, roč. 8, č. 12, s. 562-563.

82 SMREK, Ján. SSS a Matica Slovenská. In *Elán*, 1936, roč. 7, č. 3, s. 9-10.

dat' podrobnejšie vysvetlenie, keďže zasadnutie výboru bolo prísne dôverné“. A taktiež Správa MS „nepokladá za potrebné oznámiť Spolku slovenských spisovateľov mená členov komisie, ktorí majú osobitné personálne poslanie, lebo táto vec sa týka iba interných vecí ústavu, do ktorých inému spolku neprichodí sa miešať“. Znenie tohto matičného listu vedenie spisovateľského spolku v nasledujúcej odpovedi odmietlo a ohodnotilo ako nedostatočné.⁸³

Do tejto mimoriadne konfliktnej diskusie sa napokon zapojil aj šéfredaktor *Elánu* Ján Smrek. Tento básnik považoval spôsob, akým celú túto aféru riešilo vedenie SSS za veľmi nešťastný a unáhlený, najmä z prestížnych dôvodov, keďže Matica slovenská mala v slovenskej spoločnosti vážené postavenie.⁸⁴ (Túto skutočnosť zneužili ľudácke denníky a označili spisovateľské listy ako vykonštruovaný útok proti Matici slovenskej.)⁸⁵ Smrek potom na jednom zo zasadnutí spisovateľského spolku skoncipoval nový otvorený list Matici slovenskej, ktorý ale väčšina členov výboru Spolku odmietla ako príliš nekritický a rozhodla sa publikovať vlastnú kritickú odpoveď.⁸⁶ Myslím, že v tomto prípade postupoval Smrek dosť neuvážene a jednostranne, keď žiadal nápravu situácie iba od spisovateľskej obce.

Celý tento spor medzi MS a SSS nakoniec zostal nedoriešený, avšak spisovateľská obec zostala po ňom rozdelená na nepriateľské tábory.⁸⁷ Takmer celý rok 1937 potom zapláhal spor medzi Jánom Smrekom a Gejzom Vámošom (ako hlavným kritikom MS) stránky *Elánu* a *Slovenských smerov*, no i ďalších periodík, v ktorom už nešlo o slobodu tvorby či o otázky „mravnej“, resp. „nemravnej“ literatúry, ale dostal výrazne osobnú podobu.⁸⁸ Vyhrotený konflikt oboch spisovateľov prešiel napokon aj na ostatných redaktorov a prejavoval sa dokonca

83 Znenia oboch listov a aj ďalšia odpoveď SSS sú publikované v *Slovenských smeroch*. Pozri: Čo sa robí v Matici slovenskej? In *Slovenské smery*, 1936, roč. 4, č. 2, s. 78-80; TAJOVSKÝ, Jozef Gregor. Matica slovenská a Spolok slov. spisovateľov. In *Slovenské smery*, 1936, roč. 4, č. 3, s. 116; Matica slovenská odpovedala. In *Politika*, 1. 11. 1936, s. 229-230.

84 SMREK, Ján. Z interných a verejných vecí SSS. In *Elán*, 1936, roč. 7, č. 4, s. 11-12.

85 Pozri: R. „Už svojim jestvovaním prekážajú...“ In *Slovenské smery*, 1937, roč. 4, č. 8, s. 318; VÁMOŠ, Gejza. Občianska relácia. II. časť. In *Pero*, december 1937, s. 5; CLEMENTIS, Vlado. „Kulturbolschevismus“. In *Slovenské zvesti*, 8. 11. 1936.

86 SMREK, Ján. Z interných a verejných vecí SSS. In *Elán*, 1936, roč. 7, č. 4, s. 11-12.

87 Samozrejme netvrdím, že toto bol jediný dôvod osobnej nevráživosti medzi spisovateľmi.

88 j. s. Program kongresu slovenských spisovateľov. In *Elán*, 1936, roč. 7, č. 7, s. 12; j. s. Prekvapí nás Gejza Vámoš? In *Elán*, 1937, roč. 7, č. 8, s. 12; SMREK, Ján. Fixná idea Gejzu Vámoša. In *Elán*, 1937, roč. 7, č. 9, s. 12; SMREK, Ján. Umývanie murína. In *Elán*, 1937, roč. 7, č. 10, s. 12; SMREK, Ján. Zasľadový obkladok. In *Elán*, 1937, roč. 8, č. 2, s. 11; VÁMOŠ, Gejza. Spor Zlaty Dančovej. In *Slovenské smery*, 1937, roč. 4, č. 8, s. 317-318; VÁMOŠ, Gejza. Úvahy o pravej a nepravej kritike. In *Slovenské smery*, 1937, roč. 4, č. 9-10, s. 387-390; VÁMOŠ, Gejza. List. In *Slovenské smery*, 1937, roč. 5, č. 1, s. 38-40. L. K jednej polemike. In *Slovenské smery*, 1937, roč. 5, č. 2, s. 79. J. O. Literáti medzi sebou. In *Pero*, október 1937, s. 4.

aj v recenziách diel, ktoré tvorili pravidelné rubriky kultúrnych časopisov. Ak napríklad v *Eláne* vyšla o nejakej knihe priaznivá recenzia, tak v *Slovenských smeroch* vyšlo spravidla negatívne hodnotenie a naopak.⁸⁹

Aby som sa však vrátil k ústrednej otázke položenej v predchádzajúcich riadkoch: prečo slovenskí umelci zľahčovali pomery v Sovietskom zväze a ne-solidarizovali so svojimi umeleckými kolegami, ktorí boli vystavení neľudským perzekúciám? Prečo najmä ľavicoví či politicky nezaradení spisovatelia a obdivovatelia ruskej/sovietskej kultúry a umenia, ako spomenutý E. Šándor, G. Vámoš, J. Dvořák, H. Gregorová (i ďalší nespomenutí), radšej obdivovali východného spojenca, než by ho kritizovali, na rozdiel od svojich českých kolegov (K. Teige, F. Peroutka, V. Černý, F. X. Šalda a ďalší) alebo napr. aj slovenských novohlasistov?⁹⁰ Prečo spisovatelia mlčali aj vtedy, keď mlčať nemali, keď boli popravení aj ich priatelia (ako napr. spisovateľ Sergej Treťjakov), s ktorými sa zoznámili pri návšteve sovietskych spisovateľov v Bratislave? Prečo *Slovenské smery*, ako ústredný orgán SSS, nepublikoval žiadne prehlásenie, ktoré by solidarizovalo s prenasledovanými umelcami v Sovietskom zväze, napriek tomu, že sa spisovatelia na svojom 1. kongrese v júni 1936 zaviazali, že „budú brániť vydobyté hodnoty slobody, nech by už na ne siahal barbarický nepriateľ tu, či v zahraničí [zvýraznil – F. P.]“⁹¹ Prečo si aj divadelníci čistky v divadle úmyselne nevšimli alebo ich bagatelizovali?⁹² A vôbec, prečo sa neozvali ani výtvarníci, napr. pri cenzúre československej výstavy v Moskve alebo hudobní skladatelia pri cenzúre Šostakovičovej opery, ktorú slovenské denníky pozitívne privítali?

Nechystám sa podať žiadnu všeobšahlu odpoveď, ponúkam iba jedno z možných vysvetlení, ktoré by mohlo objasniť niektoré, no zďaleka nie všetky, po-

89 Andrej. Martin Rázus. Odkaz mŕtvych (recenzia) In *Slovenské pohľady*, 1936, roč. 52, č. 10, s. 558-560; VÁMOŠ, Gejza. Poznámky k novému smelému dielu. In *Slovenské smery*, 1938, roč. 5, č. 5, s. 190-193; MEČIAR, Stanislav. Moja odpoveď. In *Slovenské pohľady*, 1938, roč. 54, č. 1, s. 58-59; BAKOŠ, Nikolaj. Odpoveď na odpoveď Stanislava Mečiara. In *Slovenské pohľady*, 1938, roč. 54, č. 2, s. 128; MEČIAR, Stanislav. Literárna tvorba v závoze. In *Slovenské pohľady*, 1938, roč. 54, č. 3, s. 189-12.

90 K tomu pozri: -frmk-. Poznámky na okraj moskovského procesu. In *Nový hlas*, 1936, roč. 4, č. 7, s. 105. Novohlasisti boli príslušníci mladej generácie slovenských sociálnych demokratov, ktorí boli v značnej opozícii voči svojmu (pre nich príliš konzervatívne) vedeniu. Od februára 1933 do apríla 1937 vydávali vlastný časopis *Nový hlas* a v prednáškovej činnosti na bratislavských fakultách odsudzovali sovietske monsterprocesy. Bližšie k Novohlasistom pozri: KAMENEC, Ivan. Novohlasistická skupina v sociálnodemokratickej strane na Slovensku. In KAMENEC, Ivan. *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava: Kalligram, 2000, s. 39-47. ISBN 8071493538.

91 Pozri Manifest slovenských spisovateľov publikovaný napr. v: CHMEL, Rudolf (ed.). *Kongres slovenských spisovateľov 1936*. Bratislava: Tatran, 1986.

92 PAVLOVÁ-KRNOVÁ, Féd'a. Osud Meyerholdovho divadla. In *Elán*, 1938, roč. 8, č. 7, s. 6; Borodáč o sovietskom divadle. In *Slovenské zvesti*, 22. 2. 1937, s. 6.

hnútky osobností slovenskej kultúry a okolnosti, ktoré vplývali na to, aké stanoviská zverejňovali. Rozhodujúcou skutočnosťou podľa môjho názoru bola obava ľavicových a liberálno-demokratických literátov a sympatizantov ZSSR, že kritikou sovietskych čistiek a perzekúcií (resp. už uznaním ich existencie), by mohli posilniť svojich osobných, názorových a politických oponentov z radov ľudáckych publicistov alebo aj niektorých redaktorov z okolia mesačníka *Elán*.

Domnievam sa, že podľa vtedajších predstáv Šándora, Vámoša, Dvořáka, Gregorovej a ďalších by zverejňovaním informácií o sovietskych čistkách, príp. publikovaním pochybností o dianí v Sovietskom zväze, dávali (spolu s redakciou *Slovenských smerov* a aj so Spolkom slovenských spisovateľov) za pravdu A. Machovi a ľudáckym či matičným kampaniam proti „kulturboľševizmu“ a proti „nemravnej literatúre“.⁹³ A zrejme boli presvedčení o tom, že kritikou sovietskej politiky by posilnili ich politicko-mocenské pozície v zápase, ktorý sa odohrával vo vtedajšom Československu. V období, keď sa v pravcových fašistických diktatúrach konali verejné zastrašovacie kampane proti „zvrhlému umeniu“ a spisovatelia, umelci a vedci z Nemecka, Talianska, Španielska, Poľska boli perzekvovaní, v čase, keď ozveny tejto kampane prenikali aj na Slovensko, tak v tejto dobe potrebovali ľavicoví umelci a obdivovatelia ruskej/sovietskej kultúry veriť v svojho „východného spojenca“ a nie ho ohrozovať pre nich asi zbytočnou kritikou. Skutočnosť, že svojím mlčaním a relativizovaním Veľkého teroru aj oni prispeli k udržaniu ilúzií o slobode a demokracii v Sovietskom zväze, a to zrejme až do čias po druhej svetovej vojne,⁹⁴ si neuvedomovali alebo nechceli uvedomiť.

Samozrejme je dobre známe, že mnohí slovenskí umelci tak v predchádzajúcom období, ako aj v tom, ktoré som sledoval, boli členmi politických strán, vysokopostavenými úradníkmi, príp. umelcami s politickými ambíciami. V prípade aktívnych politikov by boli ich pragmatické politické stanoviská (napr. v prípade hodnotenia sovietskych monsterprocesov), presadzované vzhľadom na súdobú „reálpolitiku“, úplne legitímne. Avšak nemyslím si, že by tomu tak malo byť aj v prípade umelcov vyznávajúcich slobodu tvorby a manifestačne vyhlasujúcich vernosť veľkým ideálom ľudstva.

93 Porovnaj: R. „Už svojím jestvovaním prekážajú ...“. In *Slovenské smery*, 1937, roč. 4, č. 8, s. 318; MACH, Šaňo. Bolševickí kamaráti, a čo teraz? In *Slovák*, 9. 2. 1936; KÖRPER, Karol. Úlohy katolíckych Slovákov. In *Kultúra*, 1936, roč. 8, č. 1, s. 29.

94 K tomu porovnaj: ZAVACKÁ, Katarína. Cenzúra v Československu v rokoch 1945 – 1948. In *Československá historická ročenka*, 2000, s. 555-556. ISSN 1214-8334.

REAKTIONEN DER SLOWAKISCHEN KULTURGEMEINDE
AUF DIE SOWJETISCHE KAMPAGNE GEGEN
DEN SOG. FORMALISMUS IN DER KUNST IN DEN JAHREN 1936–1938

FILIP PAVČÍK

Die vorliegende Studie befasst sich, basierend auf der Erforschung der slowakischen literarischen und kultur-politischen Periodiken, mit den Reaktionen der slowakischen Kulturkreise auf die sowjetische Kampagne gegen den sog. Formalismus in der Kunst. Mit dieser propagandistischen Kampagne, die Bestandteil des Großen Terrors war, begannen die Vertreter der Sowjetunion 1936 mit dem Hauptziel, eine Säuberung im sowjetischen Kultur- und Kunstleben durchzuführen und damit den, für das Regime unbequemen Künstlern, loszuwerden. Obwohl die Säuberung ein außergewöhnliches Aufsehen im gesamten Europa hervorrief, die slowakischen Persönlichkeiten der Kultur und Kunst reflektierten kaum den offenen Angriff auf die moderne und avantgardistische Kunst. Und während im tschechischen Umfeld die Ereignisse in der Sowjetunion die Titelseiten der Zeitungen und Zeitschriften füllten, übergehen die slowakischen Periodiken diese Ereignisse mit einem Schweigen. Die Studie weist darauf hin, dass ein der Hauptgründe, warum es so verlief, war auch die Tatsache, dass die slowakischen Kulturkreise zu jener Zeit durch schwer überwindbare Persönlichkeits- und Meinungs widersprüche geprägt waren. Die linken Intellektuellen und Anhänger der Sowjetunion weigerten sich den östlichen Verbündeten der Tschechoslowakischen Republik auch deswegen zu kritisieren, weil sie dadurch in der angespannten internationalen Situation ihre politischen Gegner und Meinungsopponenten aus den Reihen der Ludaken unterstützen würden. Die Tatsache, dass sie durch diese ihre Einstellung die romantischen Illusionen über die Sowjetische Union in der slowakischen Gesellschaft aufrechtzuerhalten verhalfen, nahmen sie nicht wahr oder wollten nicht wahrnehmen.

Mgr. Filip Pavčík
Historický ústav SAV
Klemensova 19, 814 99 Bratislava
e-mail: f.pavcik@gmail.com